

ÖZ

Alman kökenli bilim insanı Müller, orta sınıfa mensup, zengin ve entelektüel bir ailede dünyaya gelmiştir. I. Petro döneminde Alman-Rus bilim insanlarının ortak çalışmalar yapmaları ve bilhassa Alman bilim insanlarının Rusya'ya gitmeleri Müller'i de etkilemiş ve Müller lisans mezunu bir tarihçi olarak Rusya'ya gittikten sonra bilimsel çalışmalarının neredeyse tamamını orada yapmıştır. Kısa süre sonra girdiği ve uzun yıllar hizmet ettiği Petersburg Bilimler Akademisi'nde mühim görevler almıştır. Yine I. Petro döneminde başlayan keşif gezileri Müller'in asıl çalışma sahasını keşfetmesini sağlamıştır. Daniel Gottlieb Messerschmidt'in (1685-1735) Sibirya araştırmaları Müller'i etkilemiştir. Bununla birlikte 1725 yılında I. Petro tarafından görevlendirilen Vitus Bering'in, Asya ve Amerika arasındaki kara ve deniz bağlantılarını bulmak için düzenlediği Birinci Kamçatka Keşif Gezisi de Müller'in Sibirya'ya olan ilgisini artırmıştır. Böylece Müller 1733 yılında yapılan İkinci Kamçatka Keşif Gezisi'ne başvurmuş ve kabul edilmiştir. Bu gezide çok sayıda malzeme toplayarak Sibirya halklarını tasvir etmiştir. Yaklaşık on yıl süren bu gezinin ardından Sibirya tarihi alanında eserlerini meydana getirmiştir. Bunlardan en önemlisi dört ciltten oluşan *İstoriî Sibiri* adını taşıyan Rusça kaleme alınmış Sibir Tarihi'dir. Bu eserde, Yermak ile olan savaş ve Sibirya şehirlerinin inşası da dâhil Sibirya'nın eski çağdan XVIII. yüzyıla dek tarihi anlatılmıştır. Müller yaptığı çalışmalar ile Batı'nın araştırma metotlarını Rusya'da tatbik etmiş ve modern Rus tarihçiliğinin kurucularından olmuştur.

Müller'in çalışmalarının ardından Rusya'daki ilk etnografya müzesi ve etnografya kürsüsü tesis edilmiştir. Norman teorisi yine onun konferansından sonra Rusya'da büyük tartışmalara yol açmıştır. Tarihçilik dışında başka görevlerde de bulunmuş, II. Yekaterina döneminde rektörlüğe kadar yükselmiştir. Sibirya araştırmalarının öncü ismi Müller'in hayatı ve bilimsel kişiliği bilhassa Alman ve Rus tarihçileri tarafından incelenmiştir. Avrupa'nın geri kalanında Müller'e dair az sayıda müstakil bir çalışma bulunmaktadır. Türkiye'de ise bu konuda henüz müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Ancak Sibirya'daki Türk halklarına yönelik araştırmaların önünü açan ve seyrini değiştiren Müller'dir. Müller, Rusya'da Sibirya Türklerine yönelik çalışmaların yöntemlerine tesir etmiştir. Zira Müller Türk ve Fin-Ugor halklarının maddi ve manevi yaşamları hakkında bilgiler toplayarak onların tarihî, coğrafi, kültürel ve dinî hususiyetlerini açıklamaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra Sibirya'daki Türk halklarının Rusya İmparatorluğu'na sosyokültürel, siyasi ve iktisadi olarak eklenmelerine etki eden unsurları da araştırmıştır. Bu bakımdan Türkiye'de Müller'in bilimsel kişiliğinin ve çalışmalarının bilinmesi mühimdir.

Bu çalışmada Müller'in bilimsel kariyeri ile ilgili en önemli kaynak olarak otobiyografisinden yararlanılmıştır. Bunun dışında 20. yüzyılda, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde yazılan biyografiler mühim yer tutar. Ancak bu biyografilerde Müller'in orta sınıfa mensup olduğu vurgulanmıştır. Bu konuda önyargılar göze çarpmaktadır. Norman teorisine şiddetli eleştiriler de biyografilerdeki sert ifadelerin oluşumuna tesir etmiştir. Bunun tam aksi değerlendirmeler Alman bilim insanlarının yazdığı biyografilerde görülür. Bu biyografilerde Müller'in etnografya biliminin kurucusu olduğu ifade edilmektedir. Ancak Rusça kaynakların yeterince kullanılmadığı görülür. Bu bakımdan çalışmada biyografiler dikkatle değerlendirilmiştir. Doğrulanamayan bilgilere yer verilmemiştir. Böylece Müller'in hayatı, bilimsel faaliyetleri ve katkılarını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Etnografya, Kamçatka, Bilimler Akademisi.

*Arş. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, E-Posta: akbaba@ogu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1082-616X.

THE FORGOTTEN PIONEER OF SIBERIAN STUDIES: GERHARD FRIEDRICH MÜLLER

ABSTRACT

Müller, a scientist of German origin, was born into a bourgeois, educator family. The joint studies of German-Russian scientists during the reign of Peter the Great, especially the fact that German scientists went to Russia, also influenced Müller. After Müller went to Russia as a graduate historian, he carried out almost all of his scientific studies there. He took important positions at the Petersburg Academy of Sciences, which he entered shortly after and served for many years. Also, the expeditions that started during the reign of Peter the Great enabled Müller to discover his main field of work. The Siberian studies of Daniel Gottlieb Messerschmidt (1685-1735) influenced Müller. Again in 1725, the First Kamchatka Expedition organized by Vitus Bering, who was commissioned by Peter I, to find the land and sea connections between Asia and America, also increased Müller's interest in Siberia. Thus, Müller applied for the Second Kamchatka Expedition in 1733 and was accepted. In this trip, he collected many materials and described the people of Siberia. After this trip, which lasted about ten years, he created the most important works in the field of Siberian history. The most important of these is *Istorii Sibiri*, which consists of four volumes. In this work, the war with Yermak, the construction of Siberian cities, including the construction of Siberia from ancient times to XVIII. Century has been told. He applied the research methods of the West in Russia and became one of the founders of modern Russian historiography.

After Müller's work, the first ethnographic museum and ethnography chair in Russia were established. Norman theory again caused great controversy in Russia after his conference. He also served in other duties besides historiography, He rose to the position of rector during the Yekaterina II reign. The life and scientific personality of Müller, the pioneer of Siberian studies, has been studied especially by German and Russian historians. Few monographs exist in the rest of Europe. In Turkey, however, a monograph has not been conducted yet. Müller influenced the methods of studies on Siberian Turks in Russia. Because Müller collected information about the material and spiritual lives of the Turkish and Finno-Ugric peoples and tried to explain their historical, geographical, cultural and religious characteristics. In addition, he investigated the factors affecting the socio-cultural, political and economic articulation of the Turkic peoples in Siberia with the Russian Empire. In this respect, it is important to know Müller's scientific personality and works in Turkey.

In this study, Müller's autobiography was used as the most crucial source of his scientific career. Apart from this, biographies written in the 20th century during the Union of Soviet Socialist Republics hold an essential place. However, in these biographies, Müller's bourgeois origins are emphasized and there is prejudice. Severe criticism of the Norman theory also influenced the formation of harsh expressions in the biographies. In this regard, it has to be carefully studied. Evaluations to the contrary are seen in the biographies written by German scientists. In these biographies, it is stated that Müller was the founder of the science of ethnography. It is also seen that Russian sources are not used enough. In this respect, biographies were carefully evaluated in the study. Unverifiable information is not included. Thus, it is aimed to reveal Müller's life, scientific activities and contributions.

Keywords: Russia, Ethnography, Kamchatka, Academy of Sciences.

GİRİŞ

Alman kökenli Rus tarihçi, Büyük Kuzey Seferi'nin katılımcılarından biri ve Petersburg Bilimler Akademisi'nin üyesi olan Gerhard Friedrich Müller, Sibiry ve Çin araştırmalarında önemli bir yer tutar. Sibiry halkları üzerine yaptığı çalışmalar ile etnoloji ve etnografya alanlarında da öncülerden biri olarak kabul edilmektedir. Almanca¹ ve Rusça yazında, bilhassa 20. yüzyılda Müller biyografilerinin sayısı artmıştır. Ancak Türkçe yazında bu konuda yapılmış müstakil bir çalışma yoktur. Sibiry tarihi ve Sibiry Türkleri ile ilgili çalışmalar için Müller'in çalışmalarını, bilimsel yaşamını ve fikirlerini tanımak ve bilmek mühimdir.

Türkiye'de Müller'in hayatı ve çalışmalarına dair en büyük katkı sağlayan çalışmalardan biri Fatih Ünal'ın "*Çarlık Döneminde Rusların Sibiry Araştırmaları*" adlı makalesidir. Makalede Müller'in akademik yaşamından ve eserlerinin muhtevasından bahsedilmiştir.² Sibiry tarihi çalışmalarının öncü isimlerinden olan İlyas Topsakal *Sibiry Tarihi* adlı çalışmasında Müller'den bahsetmektedir. Topsakal bu eserinde Müller'in eserlerinin Sibiry çalışmaları açısından "*en önemli bilgi ve katkıyı*" sağladığını yazmaktadır.³ Ayrıca Topsakal, 2014 yılında *Siberian Studies*'te yayımlanan "*An Analysis of Studies on Siberian History, Culture, Archeology and Civilization*" başlıklı makalesinde, Müller'in 1842 yılında yayımlanan "*The Conquest of Siberia and The History of the Transactions, Wars, Commerce, &C. & C. Carried on Between Russia and China, From The*

¹ En önemli çalışmalardan biri Peter Hoffmann'ın eseridir. Bk. Peter Hoffmann, *Gerhard Friedrich Müller (1705-1783): Historiker, Geograph, Archivar im Dienste Russlands*, Peter Lang, Frankfurt 2005.

² Fatih Ünal, "Çarlık Döneminde Rusların Sibiry Araştırmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, 2015, s. 625-626

³ İlyas Topsakal, *Sibiry Tarihi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2020, s. 14.

Earliest Period” adlı çalışmasına değinmektedir.⁴ İbrahim Sarı *Türkologlar* adlı çalışmasında Müller’in yaşamından kısaca bahsetmiştir.⁵ Fatih Kirişçioğlu, “*Kazan Hanlığının İşgalinden Sonra Sibiryadaki Dil Politikaları*” adlı makalesinde İkinci Kamçatka Keşif Gezisi münasebetiyle Müller’in adını zikretmiş ve onu sahanın öncülerinden addetmiştir.⁶ Sinan Güzel’in “*Bir Batılının Gözünden 18. Yüzyılda Çuvaşlar: Johann Gottlieb Georgi ve Çuvaşlara İlişkin Kayıtları*” adlı makalesinde de Müller’in adı zikredilmektedir.⁷ İbrahim Arıkan ise “*Gerhard Friedrich Müller’in Kamçatka Ekspedisyonunda Aldığı Çuvaşlarla İlgili Notlar*” adlı tebliğinde Müller hakkında bilgiler vermiştir.⁸

Müller’in biyografisine dair en önemli veri kendisinin *İstoriya Sibiri* adlı eserinin 1937 yılında Moskova’da basılan ilk cildinde yer alan otobiyografisidir.⁹ Yine aynı eser içerisinde S. V. Bahruşin’in “*Miller Kak İstoriik Sibiri*” ve A. İ. Andreyev’in “*Trudi G. F. Millera o Sibiri*” adlı biyografileri büyük katkı sağlamaktadır.¹⁰ Bu biyografilerde yer alan belgeler, Müller’in otobiyografisinde verdiği bilgiler ile karşılaştırılabilir. Ancak yazıldıkları dönem itibarıyla bu biyografilere dikkatli incelenmelidir. Zira iki biyografide de Müller’in orta sınıf, zengin bir aileye mensup olduğu bilgisi bilhassa verilmekte ve iğneleyici ifadeler yer almaktadır.

Dikkat edilmesi gereken bir husus da Müller’in yazım şeklidir. Bu durum kafa karışıklığına yol açabilmektedir. Rusça kaynaklarda Миллер [Miller] şeklinde yazılmış olsa da bunun bir sebebi vardır. Rusların kullandığı alfabede “ü” harfi yer almamaktadır. Benzer sebepten İngilizce yazında da Mueller yahut Muller şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu çalışmada ise Almanca yazıma sadık kalınarak ismin yazımında Müller şekli tercih edilmiştir.¹¹ Diğer Almanca isimler de yine Rusça kaynaklarda geçtiği haliyle değil, Almanca orijinali ile yazılmıştır.

1. Öğrenciliği ve Rusya’ya Seyahati

Müller 1705 yılında meşhur bir Alman ailede dünyaya gelmiştir. Herford Gimnaziyumu’nun rektörlüğünü yapan bir ailenin oğlu olarak Vestfalya’da doğmuştur. Ailesi hakkında pek fazla bilgi olmasa da Rus tarihçi Bahruşin iki iddiadan bahseder. İlkine göre Müller’in babası bir papaz, annesi ise tüccar bir aileye mensuptur. Diğerine göre ise annesi ilahiyat profesörü bir babanın kızıdır.¹² Gençken, gimnazyum yıllarında tarihe ilgi duymuştur. 17 yaşındayken Rinteln Üniversitesi’ne başvurmuş ancak bitirememiş ve sonra kısa bir süre Leipzig’de okumuştur.¹³

20. yüzyıl Rus tarihçilerinden bazıları dönem siyasetinin etkisiyle Müller’in burjuva kökenini bilhassa ön plana çıkarmışlardır. Bahruşin’e göre Müller bir süre Leipzig’de okuduktan sonra “*tipik bir Alman burjuva gibi mutluluğu ve zenginliği ilk olarak uzak ve korkunç Rusya’da aramaya*” koyulmuştu.¹⁴ Ancak Müller’in hayatına bakıldığında onu Rusya’ya çeken çok farklı etkenlerin olduğu görülür. Bunların en önemlilerinden biri I. Petro dönemindeki atılımlardır.

Petro döneminde, ülkenin Batı Avrupa sermayesine bağımlı olmaktan kurtarılması ve sonra da yerli sanayinin gelişmesine yönelik hamlelerin yapıldığı görülmüştür. Çar Petro Batılılaşma yolunda bazı adımlar atmış, 1697-1698 yıllarında Almanya, Hollanda, İngiltere ve ardından Avusturya, Polonya ve Rusya güzergâhında seyahatler gerçekleştirmiştir.¹⁵ Kutsal Roma Cermen İmparatoru I. Frederick’i Berlin Bilimler

⁴ Topsakal, “The Conquest of Siberia and The History of the Transactions, Wars, Commerce, &C. & C. Carried on Between Russia and China, From The Earliest Period”, *Siberian Studies*, C. 2, S. 6, 2014, s. 4.

⁵ İbrahim Sarı, *Türkologlar*, Nokta E-Kitap, Antalya, 2017, s. 224.

⁶ Fatih Kirişçioğlu, “Kazan Hanlığının İşgalinden Sonra Sibiryadaki Dil Politikaları”, *1552 ve Sonrası: Kazan’ın İşgali ve Türk Toplulukları Bilgi Şöleni*, Ankara 2004, s. 37.

⁷ Sinan Güzel, “Bir Batılının Gözünden 18. Yüzyılda Çuvaşlar: Johann Gottlieb Georgi ve Çuvaşlara İlişkin Kayıtları”, *Türkbilgi*, S. 29, 2014, s. 102.

⁸ İbrahim Arıkan, “Gerhard Friedrich Müller’in Kamçatka Ekspedisyonunda Aldığı Çuvaşlarla İlgili Notlar” *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara 2013.

⁹ G. F. Müller, “Opisanie Moih Slujb”, *İstoriya Sibiri*, İzdetelstvo Akademii Nauk, Moskva, 1937, ss. 147-155.

¹⁰ S. V. Bahruşin, “Kak İstoriik Sibiri”, *İstoriya Sibiri*, İzdetelstvo Akademii Nauk, Moskva, 1937, ss. 3-57; A. İ. Andreyev, “Trudi G. F. Millera o Sibiri”, *İstoriya Sibiri*, İzdetelstvo Akademii Nauk, Moskva, 1937, ss. 57-145.

¹¹ Önemli bir husus da Rusça yazında yabancı isimlerin okunduğu gibi yazılabilesidir. Örneğin “Jack” Rusça’da “Джек” [Djek], “George”, “Джордж” [Djordj] olarak yazılmaktadır. (“C” yerine “dj” kullanılması nedeni Rusça’da “c” harfinin olmamasıdır.) Jack London üzerine bir makale yazılacağı ve bu makalede Rusça yazından yararlanılacağı, makale içerisinde de Djek London şeklinde bir yazım tercih edildiği varsayılabilir. Böyle bir kullanım haliyle hatalı olacaktır. Dolayısıyla Müller değil Müller şeklinde yazım doğru olacaktır.

¹² L. İ. Romaşenko, “Gerard Fridrih Miller: Portret İstoriçeskiy Hudojestvenniy”, *O Kamçatke i Stranah Kotorie v Sosedstve c Neyu Nahodyatsya*, Petropavlovsk-Kamçatski 2011, s. 167.

¹³ Rinteln Üniversitesi, konu ile ilgili bazı Rusça makalelerde “Rintel” olarak da geçmektedir. Ancak bu bir yanlış okumadan kaynaklanıyor olabilir. Örneğin V. İ. Federova, üniversitenin adını Rintel olarak ifade etse de atıf yaptığı Bahruşin’in makalesinde net bir şekilde Rinteln şeklinde yazılmıştır. Bkz. V. İ. Federova, “300 Let So Dnya Rojdeniya İstorika i İssledovatelya Avtora Knigi İstoriya Sibiri (Opisanie Sibiri 1750)”, *Kray Naş Krasnoyarskiy*, Klaretianum, Krasnoyarsk 2004, s. 108.

¹⁴ Bahruşin, *agm*, s. 14.

¹⁵ Y. A. Kozlova, “Prebivanie Petra I v Gollandii V 1716-1717 gg. Ekonomičeskiy Političeskiy i Kulturne Aspekti”, *Vestnik MGOU Seriya: İstoriya i Političeskie Nauki*, S. 5, 2015, s. 108.

Akademisi'nin kurulması konusunda ikna etmiş olan Alman filozof Gottfried Wilhelm Leibniz, Petro üzerinde de önemli tesirlerde bulunmuştur. Leibniz, I. Petro ile dört farklı yerde en az beş kez görüşmüştür.¹⁶ Resmî olarak “*Museum Imperialis Petropolitani*” olarak adlandırılan St. Petersburg'daki *Kunstkamera*, I. Petro tarafından reform Rusya'sında bilimi ve eğitimi teşvik amacıyla 1714 yılında kurulmuştur. Bilimler Akademisi kurulduğunda matematik, fizik ve beşeri bilimler olmak üzere üç sınıf meydana getirilmiştir.¹⁷ Sonuç olarak St. Petersburg'da *Kunstkamera* (1713-1714) ve Rusya Bilimler Akademisi'nin (1724-1725) kurulması sayesinde Alman-Rus ortak çalışmaları başlamıştır. Müller üzerine mühim çalışmalar yapmış olan Vermaulen Alman bilim insanlarının Rusya'ya gelmelerinin sebeplerini şöyle özetler:

“Rusya'nın Alman bilim adamlarını Sibiryaya'ya kabul etmesinin bazı nedenleri vardır: 1) I. Petro sayesinde Rusya'da bilim ile uğraşma ve yüksek maaş alma fırsatı doğmuştur. 2) Ruslar misyonerlik faaliyetlerinden korktukları için Katolik bilim adamlarını (örneğin Leh yahut Fransız) istemiyorlar ve bu nedenle Almanya, Hollanda, Danimarka, İngiltere, İsviçre ve İsveç'te bulunan Protestan bilim adamlarını davet ediyorlardı. 3) Almanlar görece daha iyi eğitim almışlardı.”¹⁸

Rusya'ya gelen Alman bilim insanlarının arasında Müller de vardır. Müller, lisans mezunu unvanıyla 20 yaşında bir genç olarak, 1725 yılında St. Petersburg'a gelmiştir. 1728 Haziran'ından 1730'a dek *Vedomosti* dergisinde editörlük yapmıştır.¹⁹ Yine aynı yıllar arasında Bilimler Akademisi'nin kütüphane müdürü olan Alman bilim insanı Johann Daniel Schumacher'in yardımcısı olarak kütüphanede çalışmıştır. Kısa süre sonra Petersburg Bilimler Akademisi'nin başkanı L. L. Blumentrost'tan teklif almıştır. İlk yardımcı olarak görev almış, 1731 yılında Profesör ve Bilimler Akademisi üyesi olmuştur. Bilimler Akademisi'ne üyeliği hakkında farklı tarihler verilmesi kafa karışıklığına yol açsa da sebebi Müller'in otobiyografisinin yeterince incelenmemesinden kaynaklıdır görünmektedir. Zira Müller'in de ifade ettiği üzere 1730 yılında Blumentrost tarafından Profesör ilan edilmiş ancak sözleşmesi 1 Ocak 1731 tarihinde başlamıştır. Dolayısıyla resmî olarak üyelik tarihi 1731 olarak verilmelidir.

2. Akademik Kariyeri ve İkinci Kamçatka Keşif Gezisi

Müller, Rusya'nın ilk edebî ve popüler-bilimsel dergilerinden olan “*Mesyaçnie İstoriçeskie, Genealogičeskie i Geografiçeskie Primeçaniya v Vedomostyah*” dergisini yayımlamıştır. 1732 yılından itibaren Müller “Rusya'nın Alman dilinde ilk tarih dergisi olan ve Rus tarihi üzerine hem yabancı hem de yerli kaynak ve makaleler yayımlayan “*Summlung Russischer Geschichte*”nin çıkarılmasına ön ayak olmuştur”.²⁰ Yine 1732 yılında “*Sobranie Rossiyskih İstoriy*”i Almanca olarak bastırmak için çabalamış ve Sibiryaya'ya gidişine dek üç cildi yayımlanmıştır. 1731, 1732 ve 1733 yıllarında akademik dersler vermiştir. Müller'in bilimsel olarak asıl başarısı ve tanınması Kamçatka keşif gezileri ile olmuştur. Müller hayatının geri kalanında tarihi ve etnografyası üzerine çalışacağı Sibiryayı da bu sayede tanımıştır.

Esasen Sibiryaya araştırmalarının bilimsel olarak başlaması, Boyar Semyon Remezov'un, kendisini Sibiryanın coğrafya atlasını ortaya koyan eseriyle kanıtlamış olan Tobolsk'taki oğluna Petro'nun 1696'da yazdığı emirle olmuştur.²¹ Keşif seferleri açısından Daniel Gottlieb Messerschmidt (1685-1735), Müller'i de derinden etkilemiş olan önemli araştırmalar yapmıştır. Sibiryanın (1720-1727) ilk doğa bilimcisi olarak kabul edilmektedir. Sibiryanın batısını, merkezisini ve doğusunun bir kısmını araştırmış ancak “*Sibiriya Perlustrata*” da dâhil olmak üzere elyazmaları St. Petersburg arşivinde basılmadan kalmıştır.²² 1725 yılında I. Petro, Asya ve Amerika arasındaki kara ve deniz bağlantılarını bulması için Danimarkalı kâşif Vitus Bering'i görevlendirmiştir. Bering'in düzenlediği ilk gezi Birinci Kamçatka Keşif Gezisi adıyla bilinmektedir. 1725-1730 yılları arasında gerçekleşen bu gezi genel olarak denizde geçmiştir. Bu seferin temel amaçlarından biri Sibiryanın ve Uzak Doğu'nun doğal kaynaklarını araştırmak, bu bölgelerde sanayiye geliştirmek ve kolonizasyon faaliyetlerinde bulunmaktır.

Asya ile Amerika'nın karadan bağlantısı yahut Kuzey Kutbu vasıtasıyla Çin'e bir geçit olup olmadığını araştırmak üzere düzenlenen İkinci Kamçatka Keşif Gezisi yine Bering tarafından yönetilmiştir. İlkinden farklı olarak denizden ve küçük bir grupla de değil Bilimler Akademisi'ne mensup bilim adamları ile öğrenciler, asistanlar, ressamlar, zanaatkarlar, işçiler ve askerlerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Müller başta tarihsel araştırmalar için “*De Historia Gentium*” adında bir yönerge hazırlamış ancak geziye katılacak bilim insanı

¹⁶ F. Vermaulen, “Gerhard Frederick Müller and Genesis of Ethnography in Siberia”, *Etnografia*, S. 1, Ocak 2018, s. 42.

¹⁷ D. V. Djohadze, “Vmesto Predisloviya, Petrovskaya Akademiya Nauk i Hudojestv, Akademiya Nauk SSSR i Rossiyskaya Akademiya Nauk Triedinaya Akademiya”, *Markovskie Çteniya*, St. Petersburg-Moskva 2015, s. 22.

¹⁸ Dergi 1727 yılında Bekenstein ve Gross tarafından çıkarılmıştır; Vermaulen, “Gerard Fridrih Miller (1705-1783) i Stanovlenie Etnografii v Sibiri”, *Problemi İstorii Rossii*, S. 7, 2008, s. 182.

¹⁹ Müller, *agm*, s. 147.

²⁰ N. V. Tolgayova, “Gerard Fridrih Miller-İstoriç”, *Vestnik Kamçatskogo Gosudarstvennogo Tehniçeskogo Universiteta*, S. 11, 2010, s. 110. (ss. 110-116)

²¹ Bahruşin, *agm*, s. 7.

²² Vermaulen, “Gerard Fridrih Miller (1705-1783)”, s. 183.

Gmelin hastalanınca onun yerine geziye gitmeyi amaçlamıştır. Müller nihayetinde, Bilimler Akademisi'nin, bölge halklarını kültürel ve dinî olarak araştırmak üzere biri fizik, diğeri doğa tarihi alanında olmak üzere iki profesör aradığını öğrenince geziye katılmak için başvurmuştur. Bilimler Akademisi, 5 Nisan 1733'teki toplantıda Müller'i sefere göndermeyi kabul etmiştir.²³

Müller 8 Ağustos 1733 yılında yola çıkmıştır. On yıl boyunca (1733-1743) Sibirya'nın önemli bölgelerinde araştırmalarda bulunmuş, etnografya araştırmaları için büyük önem arz eden malzemeler toplamış ve arkeoloji ile de meşgul olmuştur. Arşivleri incelemiş, Remezov'un Sibirya Kroniği'ni ortaya çıkarmış ve bilimsel açıdan çok sayıda arşiv malzemesini muhafaza edip belgeleri kopyalamıştır.²⁴ Sibiryalı kadın ve erkeklerin kıyafetlerini de tasvir etmiş ve arkeolojik malzemeleri resmetmiştir. Onun Sibirya halklarıyla ilgili topladığı malzemeler yeni araştırmacıları Sibirya halklarını araştırmaya teşvik etmiştir ve arşiv malzemeleri yıllar boyunca kullanılagelmiştir. Örneğin Müller, gezi sırasında Samoyed, Ostyak, Yakut, Yukagir, Even, Koryak ve Tunguz gibi Sibirya halklarına ait 108 parça kıyafet toplamıştır.²⁵ 1740 yılında, Sibirya'ya geziye katılması için gönderilen tarihçi Johann Eberhard Fischer için bilimsel bir yönerge yazmıştır. Ayrıca Müller gezi boyunca beş büyük cilt oluşturan günlükler tutmuştur.

Müller Yakutsk'ta iken hipokondriya hastalığına yakalanmış ve Kamçatka'ya gidememiştir.²⁶ 8 Ağustos 1743 tarihinde St. Petersburg'a dönmüştür. Döndükten sonra Müller topladığı materyalleri sistemli hale getirmekle uğraşmış ve neticede dört ciltten oluşan *İstori Sibiri* ortaya çıkmıştır. Bu eserde, Yermak ile olan savaş, Sibirya şehirlerinin inşası da dâhil Sibirya'nın eski çağdan 18. yüzyıla dek tarihi verilmektedir. Bilim insanları genelde Müller'in yaşarken yayımlanan eser ve materyallerinden yararlandıkları için basılmayan el yazmaları çok geç gün yüzüne çıkmıştır. Bunlardan biri olan "*Beschreibung Der Sibirischen Völker*" yıllarca yayımlanmadan kalmış ve hatta Moskova'da Dışişleri Bakanlığı Arşivi Moskova Kütüphanesi Koleksiyonu'nda sergilenmesi bile ancak 1936 yılında olmuştur.²⁷ Eser Sibirya halklarını anlatmakta olup 2009 yılında A. H. Elert tarafından tercüme edilmiş ve onun çabaları sayesinde yayımlanmıştır. Sibirya üzerine yaptığı çalışmalardan dolayı Müller'e "*Sibirya tarihinin babası*" denilmiş ve Romaşenko onu "*şahsi çıkarları ile çok az ilgilenen gerçek bir bilim keşişi*" olarak nitelemiştir.²⁸

Müller'in 1757 yılında "*Rassujdenie o Kitayskom Yazıke. İz Pisem Barona Golberga*" adlı makalesi yayımlanmıştır. Geziden döndükten sonra elindeki maddi materyalleri, Rusya'nın dünya tarihindeki rolünü göstermek için mümkün olduğunca fazla kullanmaya, Rusya'nın diğer ülkelerle etkileşimi de dâhil olmak üzere, tarihinin detaylı bir resmini ortaya koymaya çalışmıştır.²⁹ Bunun dışında Müller, Kraşennikov'un çalışmalarına rehberlik etmiş, Steller'in Kamçatka'ya dair kitabı için bir bölüm yazmış ve Rıçakov'un "*İstoriya Orenburga*" (1759) kitabının hazırlanmasına öncülük etmiştir. 1959 yılında Kazan bölgesi halklarının tarihini araştırdığı "*Opisanie Jivuşih v Kazanskoj Gubernii Yazıçeskih Narodov Yako to Çeremis, Çuvaş, Votyakov*" adlı makalesi yayımlanmıştır.

Müller, Rus tarihçiliğine Batı'nın metotlarını kazandıran, ülke tarihçiliğinin merkezinde yer alan bir isim olmuştur. Bu dönemde Müller vasıtasıyla, Rusya'da tarihin, kaynak araştırmalarının ve etnografyanın hızla gelişmesi sayesinde İdil'de yaşayan Fin-Ugor ve Türk halklarına yönelik araştırma ve yazma yöntemleri değişmiştir. Müller'in materyalleri yalnızca Orta İdil'de yaşayan Fin-Ugor ve Türk halklarının manevi ve maddi tasvirlerini yapmaya olanak sağlamamıştır. Bunun yanı sıra, bu halkların gelişimine ve Rus İmparatorluğu'na sosyo-kültürel olarak eklenmesine etki eden tarihî, coğrafi ve jeopolitik şartlara da ışık tutmuştur.³⁰ Dolayısıyla sonraki yıllarda daha ayrıntılı biçimde çalışılan, bilhassa İdil bölgesinin Fin-Ugor ve Türk halkları ile ilgili bilimsel bilgilerin temelini atmıştır.

İkinci Kamçatka Keşif Gezisi dışında bulunduğu görevler ve gerçekleştirdiği faaliyetleri arasında, 1947 yılında Bilimler Akademisi'nin o dönemki başkanı Kirill Grigoryeviç Razumovskiy tarafından üniversitenin Rus tarihçisi ve rektörü olarak atanması dikkat çekmektedir. Müller rektörlük makamında üç yıl bulunmuştur.

Müller'in en ses getiren çalışmalarından bir diğeri Norman teorisi üzerine olmuştur. 1949 yılındaki bir konuşmasında Müller, Rurik hanedanının Norman kökenli olduğunu ve hatta "*Rus*" kelimesinin dahi İskandinav

²³ Andreyev, *agm*, s. 60.

²⁴ Romaşenko, *agm*, s. 167.

²⁵ Vermaulen, "Gerard Fridrih Miller", s. 186.

²⁶ Hipokondriya, ciddi bir hastalığa yakalanma konusunda sürekli bir kaygı ve korku hali olarak tanımlanmaktadır. Bk. M. D. Avia, D. A. Ruiz, "Recommendations for the Treatment for the Hypochondriac Patients", *Journal of Contemporary Psychotherapy*, C. 35, S. 3, Güz 2005, 301.

²⁷ A. H. Elert, "Vvdenie", *Opisanie Sibirskih Narodov Ç. 1, Pamyatniki İstoriçeskoy Misli, Moskva 2009*, s. 8.

²⁸ Romaşenko, *agm*, s. 168.

²⁹ D. V. Tsvetkov, "Rol v Millera v Stanovlenii Russkogo Kitayavedeniya", *Naučno-Tehniçeskie Vedomosti SPBGPU*, C. 10, S. 1, 2019, s. 34.

³⁰ N. O. Şkerdina, "Narodi Srednego Povoljya i Arhivnih Materialah G. F. Millera", *Vestnik Samarskogo Universiteta, İstoriya Pedagogika, Filologiya*, C. 26, S. 1, 2020, s. 11.

dilinden geldiğini öne sürmüştür. Ancak Kiev Rusya'sının Slavlar tarafından değil, Normanlar tarafından kurulduğunu öne süren bu teori büyük tepki toplamış ve Müller konuşmasını dahi bitirememiştir. “*Proishojdenie Naroda i İmeni Rossiyskogo*” başlıklı bu teorisi yahut tezinin basılı hali de yasaklanmıştır.³¹ Norman teorisinden dolayı ciddi eleştiriler alan Müller'in bir sonraki mühim çalışması “*Sobiraniya Rossiyskih İstoriy*” yayını Almanca olarak devam ettirmek olmuştur. 1758 yılında gerekli izinleri almış ve bu eserin 1765 yılına dek dokuz cildi yayımlanmıştır.³²

1961 yılında *Kunliga Vetenskapsakademien*(İsveç Kraliyet Bilimler Akademisi) üyesi seçilen Müller, İmparatoriçe II. Yekaterina döneminde bilimsel tanınırlık açısından kariyerinin en parlak yıllarını yaşamıştır. II. Yekaterina'nın Eylül 1762'de taç giymesinin ardından Akademi'nin toplantısında Rusça olarak halka açık bir konuşma ve 1764 yılında ise bizzat İmparatoriçe'nin emriyle Sibirya ve Novorossiysk'te bulunan iki antik mezar ile ilgili iki tasvir ve açıklama yapmış; 1765 yılında yine İmparatoriçe'nin emriyle yeni kurulan Moskova Yetimhanesi'nde baş nazır olarak görevlendirilmiş; 1766 yılında ise Devlet Dışişleri Heyeti'nin Moskova arşivine üye kabul edilmiş ve 1783 yılında vefat edene dek burada araştırmalar yapmıştır.³³

3. Etnografya Meselesi

Rus tarihçiliğine metot bakımından yaptığı katkılar ve Sibirya tarihçiliğinin yanı sıra Müller etnografya alanında da kuruculardan kabul edilmektedir. Müller, henüz etnografya teriminin kullanılmadığı bir dönemde Sibirya'da ileride etnografya açısından değerli sonradan anlaşılan el yazmaları ve yerel kıyafetler gibi malzemeler toplamıştır. Daha önce bahsedildiği üzere Müller'in “*Beschreibung der Sibirischen Völker*” adlı bir el yazması mevcuttur. Burada, tasavvur ettiği çalışmayı tanımlamak için kullandığı “*Völker-Bescgreibung*”, “*halkların tasviri*” anlamına gelmektedir. Bunun dışında Müller'in Sibirya'ya gönderilen Fischer ve Steller için yazdığı yönergeler de etnografik bilgiler içermektedir. Tüm bu çalışmalar neticesinde Rusya'daki ilk etnografya müzesi (1836), ilk etnografya kürsüsü (1837) ve Coğrafya Topluluğu'na bağlı ilk etnografya bölümü (1845) oluşturulmuştur.

Tüm bunlardan dolayı Alman bilim insanı Vermaulen tarafından etnografyanın erken aydınlanma döneminde Sibirya'da ortaya çıktığını savunmaktadır. Vermaulen'e göre etnoloji ve etnografya on sekizinci yüzyılda üç aşamada ortaya çıkmıştır. “*Etnografya*” Sibirya'da 1730 ve 40'larda tarihçilerin ve doğa bilimcilerin çalışma alanı olarak başlamış, 1770'ler ve 80'lerde Göttingen ve Viyana'daki tarihçiler tarafından “*etnoloji*” olarak genellenmiştir.³⁴ Vermaulen bu konuda, Müller'in birçok eserini gün yüzüne çıkaran ve tanıtan Rus bilim insanı Elert'e atıf yaparak onun Müller'i ilk etnograf olarak tanıttığını ifade etmektedir. Ancak Elert'in eserlerindeki genel kanısı ve vurgusu, Müller'in ilk olmaktan ziyade etnografya çalışmaları açısından bilim dünyasındaki en büyük adımı attığı ve onun bir etnograf olduğudur.³⁵ Alman bilim insanları Müller'i ilk etnograf olarak kabul etme eğilimindedir. Örneğin Wieland Hintzsche de Müller'i “*bilimsel etnolojinin babası*” olarak adlandırmıştır.³⁶

Rusya'da Müller üzerine yapılan çalışmalarda ise genel manada böyle keskin ifadeler görülmez. Sovyet dönemi tarih yazıcılığında Müller'e karşı bir tutum vardır ve sıklıkla burjuva vurgusu yapılmıştır. Dolayısıyla onu yücelten ifadelere rastlanmaz. Ancak Sovyet dönemi sonrası modern tarih yazıcılığında da Müller'e yönelik bu tür nitelermeler görülmez. Hatta Müller'in henüz öğrenci iken etnografya alanında Alman filozof Gottfried Leibniz'in çalışmalarından ve yöntemlerinden çok etkilendiği ve bunları benimsediği ileri sürülmektedir.³⁷

4. Başlıca Eserleri

Müller'in kariyeri boyunca meydana getirdiği birçok eseri olmakla beraber bunların bir kısmı arşivlerde basılmadan kalmıştır. Nihayet 1937 yılında Bahruşin, Andreyev ve Elert gibi tarihçiler tarafından mühim el yazmaları ve eserleri toplanarak yayımlanmıştır. Dolayısıyla eserlerin bazıları 19. ve 20. yüzyılda ilk kez basılmıştır. Bu nedenle aşağıda tarih sırasından ziyade alfabetik bir sırayla başlıca eserlerinin listesi verilmekle iktifa edilmiştir:

İstoriçeskie Soçineniya o Malorossii i Malorossiyanah, Universitetskaya Tipografya, Moskova, 1846.

³¹ Georg Vernadsky, *Ancient Russia*, Yale University Press, New Haven 1956, 275-279; Anna Smirnova, “Proishojdenie Naroda i İmeni Rossiyskogo: İstoçniki i Perevod”, *Millerovskie Çteniya*, Renome, St. Petersburg, 2018, s. 63; Norman teorisini ile ilgili daha detaylı bilgi için bk. İslam Kavas, “Viking Coğrafyası ve Vikinglerde Sosyo-Ekonomik Yapı”, *JASSS*, S. 66, Bahar 2018, ss. 457-469.

³² Müller, *agm*, s. 152.

³³ Müller, *agm*, s. 152, 153

³⁴ Vermaulen, “Gerhard Frederick Müller”, s. 55.

³⁵ H. A. Elert, *Narodı Sibiri v Tdudah G. F. Millera*, İzdatelstvo İnstituta Arheologii i Etnografii, Novosibirsk, 1999, s. 177.

³⁶ Vermaulen, “Gerhard Frederick Müller”, s. 51.

³⁷ L. P. Belkovets, *Rossiya v Nemetskoj İstoriçeskoj Jurnalistike XVIII. V. G. F. Miller i A. F. Byuşing*, İzdatelstvo Tomskogo Universiteta, Tomsk, 1988, s. 56.

YUSUF AKBABA

İstoriya Sibiri I, İzdetelstvo Akademii Nauk, Moskva, 1937. (1937 yılında ilk cildi olmak üzere farklı yıllarda toplam 3 cilt halinde yayımlandı.)

İstoriya Sibiri II, İzdetelstvo Akademii Nauk, Moskva, 1941.

İstoriya Sibiri III, İzdetelstvo Vostochnaya Literatura, Moskva, 2005.

İzvestie o Dvoryanah Rossiyskih, St. Petersburg, 1790.

“İzyasneniya Sumnitelstv Nahodyaşıhsya pri Postanovlenii Granits Mejdu Rossiyskim i Kitayskim Gosudarstvom 7197 (1689)”, *Yejemesyaçnie Soçineniya*, 1757.

“O Kitovoy Povle Okolo Kamçatki”, *Yejemesyaçnie Soçineniya*, 1757.

O Narodah izdrevle v Rossi Obitavşih, St. Petersburg, 1773.

“O Pervom Letopisatele Rossiyskom Prepodobnom Nestore”, *Yejemesyaçnie Soçineniya*, Ocak 1755.

Opisanie Jivuşih v Kazanskoy Gubernii Yazıçeskih Narodov yako to Çeremis, Çuvaş i Votyakov, St. Petersburg, 1791.

Opisanie Morskikh Puteşestviy po Ledovitomu i Vostoçnomu Moryu s Rossiyskoy Storoni Uçinenih, St. Petersburg, 1758.

Opisanie Sibirskogo Tsarstva i Vseh Proizoşedşih v Nyom Del ot Haçala a Osobливо ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjavoy po Sii Vremena, St. Petersburg, 1750.

Opisanie Sibirskih Narodov, Pamyatniki İstoriçesкой Mıslı, Moskva 2009. (Elert tarafından Müller’in el yazmalarını araştırırken ortaya çıkarılmış ve yine onun gayretleri ile 2009 yılında yayımlanmıştır.)

Opisanie, Tomskogo Uyezda Tobolskoy Provintsii v Sibiri v Nineşnem Ego Polojeni, 1734.

Proishojdenie Naroda i İmeni Rossiyskogo, St. Petersburg, 1749. (İlk olarak konferansta tebliğ edilen bir sunum olsa da daha sonra yazıya geçirilmiş ve Lomonosov tarafından birtakım eklemeler ile yayımlanmıştır.)

Voyages et decouvertes faites par les Russes le long des cotes de la mer Glaciale & sur l’ocean oriental, Amsterdam 1766.

SONUÇ

Müller, Alman-Rus ortak çalışmalarının en önemli figürlerinden biri olmuştur. Çağının tarih yazımı metotlarını Rusya’da tatbik etmiştir. Kısa sürede önemli görevlerde yer almayı başarmıştır. Rusya özelinde bakıldığında “*Rus tarihçiliğinin babası*” olarak anılacak derecede tesir bırakmıştır. Dünya ölçeğinde bakılacak olursa da Sibiryaya çalışmalarının öncüsü olmuştur. Müller’in akademik kariyeri ve değeri kendisi öldükten sonra anlaşılan eserleri incelediğinde kendisi hakkında şu kanılara varmak mümkündür:

İlk olarak nasıl nitelendiğine bakılmaksızın Müller’in Rusya’da modern tarihçiliğin öncülerinden biri olduğu söylenebilir. Rus tarihçiliğini Batı tarih düşüncesine göre sistemleştirmeye çabalamış, Leibniz, Mencke gibi bilim insanlarının metotlarını Rusya’da tatbik etmiş ve tanıtmıştır.

İkinci olarak Sibiryaya halkları üzerine yaptığı bilimsel çalışmalar ve topladığı malzemeler ile etnografyanın değilse de Sibiryaya etnografyasının kurucusu sayılabilir. Kendisinden sonra Rusya’da etnografyanın değeri anlaşılmış, müzeler ve arşivler tesis edilmiştir. Rusya’da Sibiryaya tarihi üzerine çalışma yapan bilim insanlarının neredeyse tamamı onun malzemelerinden ve eserlerinden yararlanmış ve ona atıf yapmıştır.

Üçüncü olarak Sibiryaya’daki Türk halklarının tarihi için Müller’in çalışmaları vazgeçilmez olmuştur. Bu konudaki çalışmaların metotlarına dahi etki etmiş, yaklaşım tarzlarını değiştirmiştir. Yine de Sibiryaya’nın tarihi ve etnografyasının ve dolayısıyla da Müller’in çalışmalarının kıymeti ancak onun ölümünden sonra bilinmiştir. Türkiye’de de özellikle Sibiryaya üzerine yapılacak çalışmaların gelişimi açısından Müller’in eserlerinin bilinmesi ve değerlendirilmesi adına katkı sağlayabilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

ANDREYEV, Aleksandr İgnatyeviç, “Trudı G. F. Millera o Sibiri”, *İstoriya Sibiri*, İzdetelstvo Akademii Nauk, Moskva 1937, ss. 57-145.

ARIKAN, İbrahim, “Gerhard Friedrich Müller’in Kamçatka Ekspedisyonunda Aldığı Çuvaşlarla İlgili Notlar” *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara 2013.

AVIA, M. D., RUIZ, D. A., “Recommendations for the Treatment for the Hypochondriac Patients”, *Journal of Contemporary Psychotherapy*, C. 35, S. 3, Güz 2005, ss. 301-312

SİBİRYA ARAŞTIRMALARININ UNUTULAN ÖNCÜSÜ: GERHARD FRIEDRICH MÜLLER

BAHRUŞİN, Sergey Vladimiroviç, “Kak İstörük Sibiri”, *İstoriya Sibiri*, İzdetelstvo Akademii Nauk, Moskva 1937, ss. 3-57.

BELKOVETS, Larisa Prokolyevna, *Rossiya v Nemetskoy İstoriçeskoj Jurnalistike XVIII. V. G. F. Miller i A. F. Byuşing*, İzdetelstvo Tomskogo Universiteta, Tomsk 1988.

DJOHADZE, David Viktoroviç, “Vmesto Predisloviya, Petrovskaya Akademiya Nauk i Hudojestv, Akademiya Nauk SSSR i Rossiyskaya Akademiya Nauk Triedinaya Akademiya”, *Markovskie Çteniya*, St. Petersburg-Moskva 2015, ss. 19-39.

ELERT, Aleksandr Hristianoviç, *Narodı Sibiri v Tdudah G. F. Millera*, İzdetelstvo İnstituta Arheologii i Etnografii, Novosibirsk 1999.

ELERT, Aleksandr Hristianoviç, “Vvdenie”, *Opisanie Sibirskih Narodov Ç. 1, Pamyatniki İstoriçeskoj Mıslı*, Moskva 2009, ss. 7-24.

FEDOROVA, Vera İvanovna, “300 Let So Dnya Rojdeniya İstorika i İssledovatelya Avtora Knigi İstoriya Sibiri (Opisanie Sibiri) 1750”, *Kray Naş Krasnoyarskiy*, Klaretianum, Krasnoyarsk 2004, ss. 108-111.

GÜZEL, Sinan, “Bir Batılınm Gözünden 18. Yüzyılda Çuvaşlar: Johann Gottlieb Georgi ve Çuvaşlara İlişkin Kayıtları”, *Türkbilig*, S. 29, 2014, ss. 101-120.

HOFFMANN, Peter, *Gerhard Friedrich Müller (1705-1783): Historiker, Geograph, Archivar im Dienste Russlands*, Peter Lang, Frankfurt 2005.

KAVAS, İslam, “Viking Coğrafyası ve Vikinglerde Sosyo-Ekonomik Yapı”, *JASSS*, S. 66, Bahar 2018, ss. 457-469.

KİRİŞÇİOĞLU, Fatih, “Kazan Hanlığının İşgalinden Sonra Sibiryadaki Dil Politikaları” *1552 ve Sonrası: Kazan'ın İşgali ve Türk Topulukları Bilgi Şöleni*, Ankara 2004, ss. 37-44.

KOZLOVA, Yuliya Aleksandrovna, “Prebivanie Petra I v Gollandii V 1716-1717 gg. Ekonomičeskiy Političeskiy i Kulturne Aspektı”, *Vestnik MGOU Seriya: İstoriya i Političeskie Nauki*, S. 5, 2015, ss. 107-116.

MÜLLER, Gerhard Friedrich, “Opisanie Moih Slujb”, *İstoriya Sibiri*, İzdetelstvo Akademii Nauk, Moskva 1937, ss. 147-155.

ROMAŞENKO, Lyudmila, “Gerard Fridrih Miller: Portret İstoriçeskiy Hudojestvenniy”, *O Kamçatke i Stranah Kotorie v Sosedstve c Neyu Nahodyatsya*, Petropavlovsk-Kamçatski 2011, ss. 167-171.

SARI, İbrahim, *Türköloglar*, Nokta E-Kitap, Antalya 2017.

SMİRNOVA, Anna, “Proishojdenie Naroda i İmeni Rossiyskogo: İstoçniki i Perevod”, *Millerovskie Çteniya*, Renome, St. Petersburg, 2018, ss. 61-68.

ŞKERDİNA, Nadejda Olegovna, “Narodı Srednego Povoljya i Arhivnih Materialah G. F. Millera”, *Vestnik Samarskogo Universiteta, İstoriya Pedagogika, Filologiya*, C. 26, S. 1, 2020, ss. 125-133.

TOLKAYOVA, Nataliya Vladlenovna, “Gerard Fridrih Miller-İstörük”, *Vestnik Kamçatskogo Gosudarstvennogo Tehniçeskogo Universiteta*, S. 11, 2010, ss. 110-116.

TOPSAKAL, İlyas, “The Conquest of Siberia and The History of the Transactions, Wars, Commerce, &C. & C. Carried on Between Russia and China, From The Earliest Period”, *Siberian Studies*, C. 2, S. 6, 2014, ss. 1-22.

TOPSAKAL, İlyas, *Sibiry Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

TSVETKOV, Dmitriy Vasilyeviç, “Rol v Millera v Stanovlenii Russkogo Kitayevedeniya”, *Nauçno-Tehniçeskie Vedomosti SPBGPU*, C. 10, S. 1, 2019, ss. 30-36.

ÜNAL, Fatih, “Çarlık Döneminde Rusların Sibiry Araştırmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, 2015, ss. 613-647.

VERMAULEN, Hans, “Gerard Fridrih Miller (1705-1783) i Stanovlenie Etnografii v Sibiri”, *Problemi İstorii Rossii*, S. 7, 2008, ss. 177-198.

VERMAULEN, Hans, “Gerhard Frederick Müller and Genesis of Ethnography in Siberia”, *Etnografya*, S. 1, Ocak 2018, ss. 41-63.

VERNADSKY, Georg, *Ancient Russia*, Yale University Press, New Haven 1956.